

ביטול חוזה

השוואה בין המשפט העברי והישראלי

נוער שוחר משפטי עברי

תוכן עניינים

3	1. הקדמה
4	2. ביטול חוזה עקב עושק
5	2.1 גישת המשפט העברי לביטול חוזה עקב עושק
7	2.2 גישת המשפט הישראלי לביטול חוזה עקב עושק
	2.3 היחס בין גישת המשפט הישראלי והעברי
10	לביטול חוזה עקב עושק
11	3. ביטול חוזה עקב הטעיה
11	3.1 גישת המשפט העברי לביטול חוזה עקב הטעיה
12	3.2 גישת המשפט הישראלי לביטול חוזה עקב הטעיה
	3.3 היחס בין גישות המשפט העברי והישראלי לביטול
13	חוזה עקב הטעיה
15	4. תרופות בשל הפרת חוזה
15	3.4 תרופות בשל הפרת חוזה במשפט העברי
17	3.5 תרופות בשל הפרת חוזה במשפט הישראלי
	3.6 היחס בין גישות המשפט העברי והישראלי
20	לתרופות בשל הפרת חוזה
21	4. סיכום
22	5. ביביליוגרפיה

1. הקדמה

חוזה הוא כלי נפוץ ולרוב הכרחי הבא להסדיר מערכות יחסים בין אנשים או חברות, בהקשרים מסוימים (כל חוזה בהקשר שלו). לרוב, ובמיוחד בתקופתנו ובמסגרת חוזים משפטיים, מדובר בעסקאות, ובעיקר בעסקאות ממון. חוזה מציב חובות וזכויות, בדרך כלל בין שני צדדים, אשר על פיהן יפעלו הצדדים בהקשר המסויים אותו הם ביקשו להסדיר. על כן לרוב, ייכתב חוזה בהקשרים אשר הינם מהותיים לצדדים ומשליכים על חייהם לעיתים במידה רבה, כגון התחייבויות כספיות גדולות וכדומה.

לאור חשיבות זו, חוזים כוללים לעתים קרובות סעיפים של סנקציות במידה שאחד הצדדים מפר את החוזה. אולם חוזים אינם יכולים לבדם לפתור את כל הבעיות שעלולות להתעורר בין הצדדים.

יקרה לא פעם שיווצרו התנגשויות או הפרות של החוזה אשר יחייבו התערבות של שופטים. זאת כיוון שקיומו של חוזה בין צדדים עלול לעורר כל מיני שאלות. מה המשמעות של סעיפים מסוימים בחוזה? מה התוקף שלו? איך מכריעים במחלוקות בין הצדדים? ועוד סוגיות רבות. על כן גם לאחר שנחתם בין צדדים שונים חוזה, נדרשת לפעמים התערבות של שופטים כדי לפתור מחלוקות בין הצדדים.

אחת השאלות האלה שעלולות לדרוש התערבות של שופטים היא סיגייה של ביטול החוזה. בעת חתימת החוזה מניחים הצדדים בדרך כלל ששניהם יקיימו אותו. לכן מטבע הדברים מצבים שבהם אחד הצדדים דורש לבטל את החוזה בדרך כלל אינם מטופלים בתוך החוזה עצמו. מצבים כאלה ידרשו התערבות של שופטים.

לכן מדובר בסוגיה משפטית מעניינת שקיימת בהכרח בכל מקום בו מתקיימות עסקאות בין בני אדם. לא מפתיע על כן שכבר המשפט העברי התייחס לסוגייה זו בפירוט ושגם המשפט הישראלי כולל הוראות שמנחות בתי משפט כיצד להתייחס לביטול חוזה. במסגרת עבודה זו אסקור את עילות שונות שקיימות בשתי שיטות המשפט האלה לביטול חוזה, כלומר מצבים שבהם בית המשפט מתיר לבטל חוזה, ואת העזרה שהוא מושיט למי שנפגעו מביטול חוזה.

בפרק הראשון אציג את עילת העושה לביטול חוזה. לאחר מכן בפרק השני אציג את עילת ההטעיה לביטול חוזה. בפרק השלישי אתרכז ב"תרופות" שנותן המשפט למי שנפגע מביטול חוזה. בכל אחד מהפרקים אעמוד על גישת המשפט העברי, גישת המשפט הישראלי והדומה והשונה בין שתי הגישות.

2. ביטול חוזה עקב עושה

אחת העילות המרכזיות לביטול בהן מכירים גם המשפט הישראלי וגם המשפט העברי לביטול חוזה היא עילת העושה. נבחן את גישת המשפט הישראלי וכן את גישת המשפט העברי לאותן עילות. העילות אותן אבחן הן: עושה והטעיה ואתייחס לתרופות והפיצויים הרלוונטיים באותם מקרים.

עושה מתרחש כאשר צד אחד מנצל את חולשתו או מצוקתו של צד אחר. מצוקה שכזו יכול להיות עקב חולשה שכלית, חולשה גופנית, חוסר נסיון או מצוקה שנובעת מלחץ כלכלי. קל לראות שחוזה כשצד אחד מנצל את המצוקה של הצד השני הוא חוזה בעייתי שעשויה להיות הצדקה לביטולו.

2.1 גישת המשפט העברי לביטול חוזה עקב עושה

המשפט העברי כולל התייחסות לבעייתיות שבניצול מצוקה או קושי לשם החתמת אדם על חוזה. את הרקע לכך אפשר למצוא בדברי הרמב"ם בהלכות דעות פרק ו', הלכה י', שבהם כתב כך:

חייב אדם להיזהר ביתומים ואלמנות, מפני שנפשן שפלה למאד ורוחם נמוכה... והיאך נוהגין עמהן? לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהוג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו. כל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או איבד ממונן – הרי זה עובר בלא תעשה, וכל שכן המכה אותם או המקללן.

אנו רואים בקטע זה של הרמב"ם שהוא רואה לא רק איסור מוחלט בפגיעה בנזקקים

ואנשים במצוקה, אלא דורש ממי שבא במגע איתם לנהוג איתם בכבוד מיוחד ולחוס על הממון שלהם יותר משהיה חס על ממונו שלו. אפשר ללמוד מכאן שהוא מצפה ממי שחותם

על חוזה עם אדם במצב כזה שינהג בו בזהירות לפחות כפי שהיה דורש מאחרים לנהוג עימו כצד לחוזה.

על ההתייחסות לסוגיית העושה במשפט העברי בהקשר של חוזים, ניתן ללמוד מדוגמא המובאת במאמרו של ד"ר מיכאל ויגודה. במאמר מסופר כי התלמוד דן באסיר נמלט הנזקק לשירותיו של בעל ספינה כדי לחצות נהר.¹ התלמוד קובע שהתחייבות של האסיר לשלם סכום מופרז לבעל הספינה אינה מחייבת את האסיר, כלומר מדובר בחוזה שניתן לביטול. עם זאת האסיר כן חייב בתשלום דמי הנסיעה הרגילים אותם היה נדרש לשלם אם לא היה במצוקה.

דוגמא נוספת המובאת במאמרו של ויגודה דנה בבעל כד דבש שנסדק.² תוכנו של הכד נשפך וחברו מציע לו להשתמש בכדו הריק של החבר תמורת מחצית מן הדבש. מקרה כזה מציג מצב של ניצול המצוקה מאחר ואין לבעל הכד הריק הפסד בכלשהו מכך שהוא נותן לחברו להשתמש בכדו, למעט דמי שימוש רגילים בכד. על פי ההלכה במקרה כזה בעל הכד השבור אינו מחוייב לשלם את מלוא הסכום שנקבע מאחר והוא נקבע מתוך ניצול מצוקה. בשני המקרים האלה אנו רואים שלושה גורמים משותפים: האחד שהצד החזק ניצל מצוקת האחר, השני שהמניצול התבטא בדרישת תשלום מופרזת, והשלישי שהצד החלש שהיה נתון במצוקה קיבל על עצמו את הדרישה המופרזת מבלי שלמעשה הסכים לה באופן חופשי והתחייב באמת לקיים אותה.

המשפט העברי מכיר אם כן בזכותו של העשוק לבטל את החוזה. הבסיס להכרה הזאת הוא טענת **'משטה אני בך'** – כלומר, אותו בעל הכד שקיבל על עצמו התחייבות בשעת מצוקה, יכול לומר כי הבטחתו לסכום מופרז נבעה מתוך הצורך להביא את העושה לכדי הסכמה לעיסקה.³

¹ הדוגמא לקוחה מהמאמר להלן: מיכאל ויגודה "ארץ ארבע מאות שקל ביני ובינך מה הוא" פרשת השבוע 97 (תשס"ג).
² שם, בעמ' 2.
³ שם, בעמ' 3.

מה ההצדקה להסכמה של המשפט לתת תוקף לכוונה כזו של המנוצל? ניתנו לכך

שלוש תשובות – משפטית, דתית ומוסרית.

מבחינה משפטית נטען שלא היתה בחוזה הזה "גמירות דעת". גמירות דעת, כוונה

אמתית של הצדדים להתקשר בחוזה, היא תנאי לקיום החוזה, ולכן העדרה הופך את החוזה לחוזה ניתן לביטול.

מבחינה דתית יש כאן הפרה של החובה הדתית לסייע לאדם השרוי המצוקה (כפי

שתוארה לעיל מפי הרמב"ם).

מבחינה מוסרית הדרישה מהעושה להסתפק במה שיכול היה לקבל אם הצד השני לא

היה במצוקה, היא מצב של "זה נהנה וזה לא חסר", ולכן זו דרישה ראויה מבחינה מוסרית.

למרות האמור לעיל, אציין שיש הטוענים שלא כל מקרה של עושה מביא לפי המשפט

העברי לביטול חוזה. פרופ' סיני דויטש למשל טוען שהמשותף למקרים שתיארתי הוא

שמדובר בגבייה של תשלום מופרז באופן כזה שהמשלם כאמור לא היה במצב של "גמירות

דעת".⁴ אבל אם לעומת זאת המשלם היה במצוקה אבל עדיין בחר בתשלום וזה לא היה כפוי

עליו, המשפט העברי אינו מאפשר להתערב ולקבוע שהחוזה מבוטל.⁵

2.2. גישת המשפט הישראלי לביטול חוזה עקב עושה

הנושא של ביטול חוזה עקב עושה במשפט הישראלי מעוגן בסעיף 18 לחוק החוזים. בסעיף

זה נכתב כך:

מי שהקשר בחוזה עקב ניצול שניצל הצד השני או אחר מטעמו, את מצוקת המתקשר,

חולשתו השכלית או הגופנית או חוסר ניסיונו, ותנאי החוזה גרועים במידה בלתי סבירה

מן המקובל, רשאי לבטל את החוזה.

⁴ סיני דויטש "הוראת העושה בחוק החוזים" מחקרי משפט (ב) 1, 25-31 (תשמ"ב).
⁵ שם, בעמ' 30.

על הפרשנות של בית המשפט העליון במדינת ישראל לסעיף הזה ולאפשרות להשתחרר מחוזה עקב עושק אפשר ללמוד מפרשת **סאסי** משנת 1981.⁶ בפרשה זו קבע בית המשפט שגב' סאסי נעשקה כאשר הצד השני לחוזה ניצל את מצבה כרווקה גלמודה כדי לבוא עימה בחוזה חילופי דירות בתנאים לא הוגנים. בית המשפט קבע שמצב של עושק מתקיים על בסיס שלושה מרכיבים. כפי שכתב השופט טירקל:

על שלושה יסודות - השלובים זה בזה ככלים שלובים - השתית המחוקק את עילת העושק, שהראשון בהם עניינו מצבו של העושק ('מצוקה', 'חולשה שכלית או גופנית', 'חוסר נסיון'), השני - התנהגותו של העושק (ה'ניצול שניצל') והשלישי - העדר איזון סביר בין הערכים המוחלפים בין העשוק לבין עושקו ('תנאי החוזה גרועים במידה בלתי סבירה מן המקובל').⁷

בית המשפט קבע שהתנאים האלה הינם תנאים מצטברים ותלויים אוחד בשני – כלומר נדרשים כל שלושת התנאים גם יחד וככל שאחד מהם לא מתקיים, לא ניתן לטעון לעילת העושק (תנאי ייחשב כמתקיים גם אם הוא מתקיים באופן פחות מובהק מהאחר). עילת העושק נדונה גם בפסק-הדין בנושא **מלון עדן** שהוכרע בשנת 2014.⁸ בפרשה זו ביקשו יורשיה של גברת קרולה גרזון לבטל חוזה עליו חתמה עם בית האבות בו היא התגוררה, בטענה לעושק. גברת גרזון ובעלה היו חתומים עם בית האבות על חוזה שכירות חודשי בתנאים מקובלים. כאשר הבעל נפטר, בית האבות החתים את האישה על חוזה חדש לפיו בתמורה לתשלום חד פעמי בסך 530,000 ש"ח תתגורר במקום באופן קבוע ללא תנאי עד אשר תמות. בנוסף נקבע בחוזה, בשונה מהחוזה עליו היו חתומים האישה ובעלה, שלאחר מותה לא יוחזר שום סכום ליורשיה, ללא קשר למועד פטירתה. הגברת נפטרה כחודש לאחר חתימת החוזה. יורשי הגברת דרשו לבטל את החוזה בטענה לעושק ולקבל את כספה של הגברת חזרה.

⁶ עא 403/80 **סאסי נ' קיקאון** פ"ד לו(1) 762 (1981).

⁷ שם, בעמ' 768.

⁸ רע"א 617/08 **מלון עדן נהריה נ' קסל** (פורסם בבנו, 21.9.2014).

בית המשפט תיאר את הבסיס החוקי לקבלת טענת עושק ואת הפרשנות לחוק.

השופט חנן מלצר פירט בפסק דין זה באשר למרכיבים שצוינו בפסק-דין **סאסי**.⁹

ניצול - ניצול מתקיים כאשר הצד העושק מודע לאיזה פגם ברצון או בהבנה של הצד שנעשק. מקרה כזה שונה מתפיסת דיני החוזים אשר מתייחסת בדרך כלל להסכמה בין הצדדים על הרצון להתקשר בחוזה. במקרה זה, לעומת זאת, מדובר על הבנת של ה שמתרחש בנפשו של האדם.

מצוקה - מצוקה היא מצב של צרה ודחק שאליו נקלע המתקשר, חולשה גופנית או

שכלית או חוסר ניסיון מצד המתקשר

תנאי חוזה גרועים - תנאי חוזה גרועים הוא תנאי אובייקטיבי-חיצוני במהותו, לפיו תנאי

החוזה שנכרת היו גרועים במידה בלתי סבירה מן המקובל. נדרש גם שיתקיים קשר סיבתי

בין ההתקשרות בחוזה לבין ניצול המצוקה

במשפט הישראלי נקבע גם שחולשה חמורה של צד אחד יחד עם תנאים גרועים

במיוחד בחוזה, מעוררים מעצמם את החשש לעושק ומטילים צל על החוזה כולו. הדברים

נאמרו בפרשת **בן-ישי**¹⁰ בשנת 1999 (ושוב בפרשת **מחקשווילי** בשנת 2007)¹¹:

יסודותיה של עילת העושק אינם רק יסודות מצטברים, הם גם 'שלובים זה בזה ככלים שלובים'... קיימת תלות הדדית ביניהם... תנאים גרועים במיוחד עשויים לעורר חשש בדבר שלמות הרצון של המתקשר הנפגע. 'חולשה' חמורה שלו מחייבת בדיקה קפדנית של סבירות התנאים שנקבעו בהסכם. ניצול קיצוני של חולשה מטיל אף הוא צל על ההסכם ומחייב הארה קפדנית של התנאים שנכללו בו. קיומו הברור ואופיו החמור של כל אחד מן היסודות האלה עשויים לשמש סימן וראיה לכך כי נתקיימו בו, בהסכם, היסודות האחרים, המקימים את עילת

העושק.¹²

⁹ שם, בעמ' 26.

¹⁰ ע"א 3156/98 **בן ישי נ' ויינגרטן**, פ"ד נה(1) 939 (1999).

¹¹ ע"א 2041/05 מחקשווילי נ' מיכשווילי (פורסם בנבו, 19.11.2007).

¹² שם, בעמ' 948.

כלומר טענה על עושק לצורך ביטול חוזה יכולה להתקבל רק במידה ולולא המצוקה לא היתה מתקיימת ההקשרות כלל.

2.3 היחס בין גישת המשפט הישראלי והעברי לביטול חוזה עקב עושק

מתוך כל הדברים לעיל אפשר לראות כי קיים דמיון בין המשפט העברי למשפט הישראלי בהקשר של עילת העושק לביטול חוזה כאשר שניהם מקבלים את עילת העושק כעילה לביטול.

המשפט העברי בוחן את נושא העושק על פי שלוש אמות מידה שונות (משפטי/דתי ומוסרי) כאשר במשפט הישראלי, אפשר למצוא פירוט של תנאים שהתפתחו בפסיקה להשלמת הגדרת העושק – והם קיומו של ניצול, קיומה של מצוקה וקיומם של תנאי חוזה לא סבירים.

עם זאת יש גם הבדלים בין שתי השיטות. המשפט הישראלי נוטה להקל יותר עם הצד החלש, זה שטוען שמצוקתו נוצלה, כך לפחות לפי חלק מהמלומדים. פרופ' סיני דויטש מראה במאמרו כיצד במשפט העברי רק מקרים של תשלום מופרז נחשבים לעושק ורק כאשר דובר בניצול מצוקה שמנעה גמירות דעת.¹³ לעומת זאת בפסיקות שהראיתי מהמשפט הישראלי התקבלו טענות כלליות יותר על מצב של חולשה שהביא את הצד החלש להתקשר בחוזה, מבלי שהיה צריך להוכיח שהחוזה נכפה עליו ושלא הייתה לו אפשרות לנהוג אחרת.

¹³ דויטש, לעיל ה"ש 4, בעמ' 30.

3. ביטול חוזה עקב הטעייה

הטעייה הינה גרימה לעשיית שגיאה, מסירת מידע שגוי אשר גורר אחריו קבלת החלטות שגויה שאחד הצדדים לחוזה לא התכוון לא ולא היה מקבל אותה אם הצד השני לא היה מטעה אותו.

3.1 גישת המשפט העברי לביטול חוזה עקב הטעייה

את גישת המשפט העברי לסוגיית החוזה שנכרת תוך כדי הטעייה ניתן למצוא בתיק משנת 2004 הדן בחוזה על חוזה למכירת קרקע בין שני צדדים.¹⁴ המוכר במקרה זה היה נאמן עבור צד נוסף. התובעת טוענת כי עובדה זו, של היות המוכר נאמן לצד ג' – שאיתו היא מסוכסכת – ושלא הובא לידיעתה מהווה הטעייה. טענתה נחתם החוזה מתוך חוסר תום לב והטעייה, שכן היא היתה מסוכסכת עם אותו צד ג והיה ידוע כי אינה מעוניינת למכור לו א הנכס. פסק הדין דן בחובה לניהול משא ומתן בתום לב ובטענת ההטעייה. בפסק הדין ציין השופט מקורות מן המשפט העברי כאשר דן בחובה לנהוג בתום לב במהלך כריתת חוזה, המנוגדת כמובן לרעיון של הטעייה.¹⁵

לפי דבריו של מיכאל ויגודה החובה לנהוג בתום לב אינה משפטית כי אם קודם לכל מוסרית.¹⁶ המונח המשפטי במשפט העברי שמטרתו למנוע שימוש לרעה בזכות משפטית הוא המונח 'מידת סדום'. עם זאת, המונח תום לב בסיכומו של דבר מהווה הבהרה לכך שיש לנהוג בצורה מוסרית ואין להשתמש לרעה בזכויות החוק. מכאן כמובן שאין לאפשר הטעייה של קונה בחסות דיני החוזים.

על פי דברי השופט פרקש בפסק הדין שצויין לעיל, ובדבריו של שילם ורהפטיג מתוך בספרו **דיני חוזים במשפט העברי** המצוטטים שם,¹⁷ קיימים שני מצבים להיבט זה. במצב הרגיל למוכר אין משמעות רבה בדבר זהות הקונה שכן הוא מעוניין למכור נכס ולקבל את

¹⁴ תא (י-ם) 6233/04 בוריס ציקבאשווילי ואח' נ' מוסד ילדים וישיבת תפארת שלמה תשסד(1) 690 (2005).

¹⁵ שם, בעמ' 710.

¹⁶ מיכאל ויגודה "בתום לבבי ובניקיון כפיי" פרשת השבוע 814 (תשס"ה).

¹⁷ פס"ד ציקבאשווילי, לעיל ה"ש 14, בעמ' 711.

תמורתו ואינו מתעניין בזהות הקונה. מקרה אחר הוא מקרה בו בעיני המוכר ישנה משמעות לזהות הקונה מסיבות כלשהן ובמקרה כזה לא ניתן לחייבו למכור לאותו אדם.

בהמשך לכך מביא השופט את דברי ד"ר ורהפטיג בהקשר של תוצאה של מכירה

שלא בתום לב:

אם טעותו של הצד האחד לעיסקה נגרמה או הושפעה על ידי הצד השני, הרי יש כאן הטעייה.

ואם ההטעייה נעשתה במתכוון בדרך הערמה או אחרת, הרי יש כאן אונאה או רמאות....

בהמשך לכך, בפסק דין זה מצא השופט, גם על בסיס המשפט העברי (וגם על פי הישראלי, יפורט בהמשך) כי היתה כאן הטעייה ודינו של החוזה להתבטל.

3.2. גישת המשפט הישראלי לביטול חוזה עקב הטעייה

המשפט הישראלי מתייחס לנושא ההטעייה בחוק החוזים סעיף 15:

15. מי שהתקשר בחוזה עקב טעות שהיא תוצאת הטעייה שהטעהו הצד השני או אחר

מטעמו, רשאי לבטל את החוזה; לענין זה, "הטעייה" - לרבות אי-גילויין של עובדות אשר לפי

דין, לפי נוהג או לפי הנסיבות היה על הצד השני לגלותן.

ההטעייה במשפט הישראלי היא הצהרה שניתנה טרם חתימת החוזה על-ידי

אחד הצדדים ואשר הייתה הצהרה כוזבת.¹⁸ ההטעייה מקימה עילה לצד שהוטעה

לביטול החוזה. לפי פרופ' גבריאלה שלו, כדי שתקום עילת הטעייה צריכים להתקיים

ארבעה יסודות: (1) קיומו של חוזה בין הצדדים; (2) קיומה של טעות; (3) קשר

סיבתי בין הטעות לכריתת החוזה; (4) שהטעות תהיה תוצאה של הטעייה של אחד

הצדדים את הצד השני. ההטעייה אינה חייבת להיות "יסודית" כדי שאפשר יהיה

לבטל את החוזה בגללה. זה שונה מהמצב לגבי טעות תמימה שיכול להביא לביטול

חוזה רק אם היא הייתה טעות יסודית (בהתאם לסעיף 14 לחוק החוזים).¹⁹

¹⁸ גבריאלה שלו דיני חוזים 310 (תשס"ה)
¹⁹ שם, בעמ' 313.

לפי איל זמיר הבסיס לגישה להטעיה בחוק החוזים הוא מורכב מכמה טענות. הראשונה היא שאין זה יעיל מבחינה כלכלית לאפשר לקיים חוזים שמבוססים על הטעיה. השנייה היא התנגדות מוסרית עקרונית לשקרים והטעיות.²⁰

לפי נוסח סעיף 15 לחוק החוזים, הטעייה יכולה להיות גם בדרך של אי גילוי מידע אם לפי הדין או לפי הנסיבות הצד השני היה צריך לגלות את המידע. דרישה זו מתאימה לגישה המודרנית יותר בחוקי חוזים המצפים להגינות מצד המוכר ומדגישים פחות את האחריות של הקונה להיזהר מטעויות בזמן כריתת החוזה.²¹

3.3. היחס בין גישות המשפט הישראלי והעברי לביטול חוזה עקב הטעיה

כפי שכתבתי למעלה, המשפט הישראלי נוקט בעמדה מודרנית לפיה צריך לדרוש הגינות מהצדדים לחוזה. לכן הוא גם מגן על מי שהיה קורבן של הטעיה יותר מאשר על מי שנפגע מחוזה עקב טעות תמימה.

הגישה של המשפט העברי הייתה שונה. במשפט העברי לא היה יתרון למי שהיה קורבן של הטעיה. גם במקרה של טעות תמימה וגם במקרה של הטעיה לא ניתן היה לבטל את החוזה, אלא אם הטעות שנגרמה בתמימות או עקב הטעייה הייתה טעות יסודית.²²

המשפט העברי מתמקד יותר בגמירות הדעת של הצדדים. אם אי אפשר לטעון שלא הייתה גמירות דעת מצד השני שטוען שהוטעה, אז אין סיבה להעניש את הצד שנטען שהוא הטעה.²³ גם בכך בולט הבדל בין הגישות של שתי שיטות המשפט האלה.

²⁰ איל זמיר "טעות והטעיה בכריתת החוזה" ספר אור 203, 207, 220 (2013)

²¹ שם, בעמ' 206.

²² ציון אילוז פגמים בחוזה (ספר בסדרת "חוק לישראל", עורך נחום רקובר 2011)

²³ שם, בה"ש 12.

הבדלים אלה בין שתי הגישות דומים להבדלים גם בנושא של עושק. אפשר לראות שהמשפט העברי מקפיד יותר על קיום חוזה ומחמיר פחות עם הצדדים שלא נהגו בהגינות מלאה ולעומתו המשפט הישראלי מגן יותר על הצד החלש בחוזה ומחמיר יותר עם הצד שנהג בחוסר הגינות.

4. תרופות בשל הפרת חוזה

כאשר צד אחד לחוזה הפר אותו באופן אסור, המשפט מתערב לטובת הצד השני אם זה נפגע מן הביטול. הצד הנפגע יכול לתבוע את אכיפת ביצוע החוזה או לתבוע את ביטולו של החוזה – בכל אחד מהמקרים הצד הנפגע יכול לתבוע פיצויים בגין הנזקים שנגרמו לו. העזרה שבית המשפט נותן לצד הנפגע – על ידי אכיפת החוזה או על-ידי אכיפה על המפר לפצות את הנפגע – מכונה "תרופה".

4.1. תרופות להפרת חוזה במשפט העברי

על נושא התרופות במשפט העברי ניתן ללמוד ממאמרו של ד"ר שילם ורהפטיג "פיצויים על הפרת חוזה לפי המשפט העברי".²⁴ לפי מאמרו לא כל נזק יכול להוות עילה לתביעת פיצויים. יש לבסס קשר סיבתי בין מעשה ההפרה לבין הנזק שנגרם. סוגיה זו במשפט העברי נקראת 'גרמי וגרמא' – סוגי נזק שאדם גורם לחברו בעקיפין. עיקרה בתחום דיני הזניקין אבל נוגעת בהחלט גם לדיני החוזים.²⁵

גרמי – נזק קרוב עד כדי שניתן לאמר שבא מכח האדם המזיק – ניתן לראות זאת כקרוב במושג הפיזי, היינו ניתן להבחין ולגעת כי נעשה ישירות על ידי המזיק וניתן לראותו כקרוב בזמן, כלומר הנזק נראה בסמוך למעשה.

גרמא – נזק רחוק שלא ניתן לומר שנעשה ישירות על ידי הצד 'המזיק' או שהנזק נצפה אינו בסמיכות זמנים למעשה.

הקושי הוא להבחין בין הסוגים השונים ולקבוע האם הנזק הוא מסוג הגרמי או הגרמא. לצורך כך הוצעו מספר מבחני בדיקה:

- מבחן הזמן. כפי שצויין מעלה, אם הנזק נצפה מיד בשעת המעשה, הרי הוא גרמי. אם הנזק נצפה לאחר זמן הרי הוא גרמא.

²⁴שילם ורהפטיג "פיצויים על הפרת חוזה במשפט העברי" דיני ישראל (ד) 29 (תשל"ג).
²⁵שם, בעמ' 32.

- מבחן 'סוג הנזק'. אם מעשה המזיק גורם לנזק בגוף הדבר של הניזוק, או שההיזק בא עקב מעשה בדבר אחר.

- מבחן נוסף שהוצע הוא להבחין האם היה ודאי שמחמת גרימת המעשה יבוא הנזק בעל כורחו.

עם זאת יש שסברו שאין הבדל מהותי בין שני המושגים ולמעשה כל המעשים שניתן לסווגם לכאן או לכאן, למעשה כולם שווים. המאמר ממשיך ומפרט מיני התלבטויות ודעות בנושא, אך הכלל העולה מכל אלה הוא כי אדם חייב בנזק שנגרם לאחר בסופה של שרשרת מעשים שהוא היה הסיבה להם, אם היה עליו להעלות על דעתו בשעת המעשה שזק זה ייגרם בסופו של דבר (גרמי). אבל אם הנזק הוא רחוק כך שלא היה עושה המעשה יכול להעלותו על דעתו, הוא פטור(גרמא).

דוגמא מהמאמר ניתנת לענין טענת רבן שמעון בן גמליאל האומר שמוכר זרעוני גינה שאינם אכילים (לא צמחו) – חייב שאחריותו.²⁶ המחלוקת בין התנאים בנושא היתה לענין פרשנות 'חייב באחריותו' – האם המוכר משלם ללקוח את דמי הזרע בלבד או גם את ההוצאות שהיו לו כגון שכר העבודה לפועלים. ההלכה היתה שרק דמי הזרע ניתנים לו ולא כל ההוצאה.

הפרשנות לכך היא שמכיר הזרעים עצמם היא הגרמי בעוד הוצאות הקשורות בזריעה הן גרמא. ובגרמא – פטור. ההסבר לכך שזה גרמא הוא שלא המוכר גרם את הנזק אלא הלקוח עצמו. דוגמא נוספת מציגה מצב של אדם שקנה בהמה לצורכי הכנת מאכל לארוחה אליה הזמין אורחים, ובשרה היה מקולקל. בכך מעבר לנזק הרכישה עצמה, הרי שנגרם לו נזק של בושא בכך שהזמין אורחים אך לא היה לו במה להאכילם. על כך נאמר כי נושא הבושא הוא גרם רחוק מדי מכדי להטיל את אחריותו על המוכר, מה גם שלא היה צריך לדעת כי הבהמה הינה לאורחים וכי אין לקונה מאכלים נוספים עבור אורחיו ובכך הקונה ('הלוקח') גרם את הנזק לעצמו (גרמא).

²⁶ שם בעמ' 33.

לעומת זאת, מובאת דוגמא של הסכם אירוסים שבוטל על ידי הארוסה ובכל נגרם אובדן ממון לארוס (בגין הוצאות סעודה שהיו כמנהג המדינה). פסיקת הרמב"ם היתה כי במקרה זה, של הוצאות ממון שנעשו על פי מנהגי העם, הארוסה שביטלה משלמת את כל האובדן שכן מדובר שדבר מקובל וידוע שכך יתנהג כל אדם (הוצאות עבור סעודה – בניגוד להזמנת אורחים בדוגמא קודמת). היינו למרות שכביכול מדובר בגרמא, במקרה זה של נוהג על פי המקובל והצפוי, הרי זה כאילו הארוסה ציוותה לו להוציא את ההוצאה הכספית וניתן לראות בכל כגרמי.

המאמר מוסיף עוד מספר דוגמאות בהיבט זה של הפסדי ממון. מכאן ממשיך הכותב להיבטים שהינם הפסד שאינו ממון.²⁷ עם זאת מציין כי לפי המשפט העברי, אין בעיקרו של דבר הבדל בין הפסד ממון להפסד אחר. בכך מתייחס הכותב לנושא האסמכתא לא קניא. הכוונה הינה מקרה של 'הסכם' בין שני גורמים כאשר התמורה או הקנס אינם ביחס לסביר לפעולה. מקרה זה יכול להתייחס לדוגמא לבעל שדה ואריס כאשר אם האריס לא יעבוד ביום שלמחרת לדוג', ישלם לבעל השדה סכום כסף גבוה. במקרה זה מובן כי האריס מתכוון לבוא ולעבוד, על כן גם אם במקרה לא הגיע לעבוד, אין עליו לשלם את הקנס שנקבע שכן אין בכך יחסיות לפעולה והוא הסכים לכך מכיוון שהיה לו ברור שהמצב שלא יעמוד בהסכם, רא סביר שיקרה (אף אם בסופו של דבר קרה).

עם זאת, לא תמיד פיצויים גבוהים מהסביר הינם מוגזמים כדוגמאת הפסד עקב הפרה שלא ניתן לתקנו או שאין לו שיעור. לדומא הסכם שידוכין, שכן אין בכל פיצוי של כסף כדי לפצות את הנזק במלואו. במקרה כזה הקנס שהוסכם אינו מהווה גוזמא.

מקרים שבהם גם אם הקנס שנקבע יכול להיחשב כגוזמא ועדיין מחוייבים לשלמו הם מקרים שלצד שקיבל עליו את ההתחייבות היה מובן שאין בידו לגמרי לבצעה או שביצועה תלוי באחרים (כגון משחקי מזל) שכן במקרה כזה הוא התחייב במשהו שמראש היה בספק. מקרה נוסף לכך שכן יש לשלם את הקנס במקרה של גוזמא הוא מקרה שהדבר בידי

²⁷שם, בעמ' 37.

המתחייב לגמרי – מקרה כזה אפשרי כאשר אדם התחייב לא לעשות דבר, אבל כן עשה אותו. במקרה כזה ברור שההתחייבות לא לעשות תלויה אך ורק ברצונו של המתחייב. לסיכום, אם פיצויים קבועים מראש להפרת חוזה הם מוגזמים ויש להם אופי של קנס, הם אינם נחשבים אלא עד לגובה הנזק הממשי. במקרה של דבר שאים לו שיעור – הגזמה אינה נחשבת וכן יש לשלם (כמו הסכם השידוכין). כנ"ל במקרה של משחק מזל או במקרה שהדבר לגמרי בידי המתחייב (כמו לא לעשות משהו). אם פיצויים הם מוגזמים אך ברור שהוסכמו בידיעה ברורה לכך (כמו נעשו בבית דין מוכר וחשוב או כתובים בנפורש בידיעה של ההגזמה) כן ישולמו.

4.2 תרופות להפרת חוזה במשפט הישראלי

גם במשפט הישראלי, כמו במשפט העברי, החוק קובע כי במקרה של הפרת חוזה, הנפגע יכול לתבוע את אכיפת קיום החוזה או לתבוע את ביטולו – נושא הפיצויים יידון בכל מקרה בהתאם להוראות החוק המיוחד לעניין זה - חוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה). סעיף 2 לחוק קובע:

הופר חוזה, זכאי הנפגע לתבוע את אכיפתו או לבטל את החוזה, וזכאי הוא לפיצויים, בנוסף על אחת התרופות האמורות או במקומן, והכל לפי הוראות חוק זה.

בחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה) קיים פירוט במספר סעיפים לנושא הפיצויים. נקודות עיקריות מתוך החוק הישראלי:

הזכות לפיצויים

10. הנפגע זכאי לפיצויים בעד הנזק שנגרם לו עקב ההפרה ותוצאותיה ושהמפר ראה אותו או שהיה עליו לראותו מראש, בעת כריתת החוזה, כתוצאה מסתברת של ההפרה.

פיצויים ללא הוכחת נזק

11. (א) הופר חיוב לספק או לקבל נכס או שירות ובוטל החוזה בשל ההפרה, זכאי הנפגע, ללא הוכחת נזק, לפיצויים ...

(ב) הופר חיוב לשלם סכום כסף, זכאי הנפגע, ללא הוכחת נזק, לפיצויים בסכום ...

אנו רואים כי ישנה התייחסות מפורשת לפיצויים ללא הוכחת נזק (החוק מפרט את אופי/חישוב הפיצויים, לא הובא בציטוטים שצורפו).

“פיצויים בעד נזק שאינו של ממון

13. גרמה הפרת החוזה נזק שאינו נזק ממון, רשאי בית המשפט לפסוק פיצויים בעד נזק זה בשיעור שייראה לו בנסיבות הענין.”

בחוק הישראלי, סעיף 13 לחוק כמצוטט לעיל, מתייחס מפורשות לנזק שאינו ממוני כאשר בית המשפט זכאי לבחון את הנזק ולקבוע פיצויים בשל כך.

סעיף 15 לחוק החוזים (תרופות) מתייחס לסוגיה של פיצויים מוסכמים במסגרת חוזה שהתייחס לאפשרות ביטולו, ומתיר גם במקרה זה לבית המשפט להתערב אם הפיצויים אינם סבירים לנזק האמיתי שנצפה בעת כריתת החוזה:

פיצויים מוסכמים

15. (א) הסכימו הצדדים מראש על שיעור פיצויים (להלן - פיצויים מוסכמים), יהיו הפיצויים כמוסכם, ללא הוכחת נזק; אולם רשאי בית המשפט להפחיתם אם מצא שהפיצויים נקבעו ללא כל יחס סביר לנזק שניתן היה לראותו מראש בעת כריתת החוזה כתוצאה מסתברת של ההפרה.

פסק הדין בפרשת קניונים נכסים²⁸ דן בקביעת פיצויים לאור הפרה אשר הביאה לביטולו של חוזה למכירת נכס. באותו מקרה נדון נושא סבירות הפיצוי, כאשר הפרשנות השונה של כל אחד מהצדדים הביאה לחישובי פיצויים שונים. בית המשפט במקרה זה עמד על כך (בשונה מהמשפט העברי כפי שאראה להלן) שמתפקידו להגן על הצד הנפגע בהשוואה אל המצב שהיה נהנה ממנו אם היה מקיים החוזה, כלומר במצב צופה פני עתיד.

²⁸עא 4630/04 קניונים נכסים ובנין נ' בני יעקב (פורסם בנבו, 13.12.2006)

4.3. היחס בין גישות המשפט העברי והישראלי לתרופות בגין ביטול חוזה

גם בנושא זה ניתן לראות מספר הבדלים משמעותיים בין גישת המשפט העברי וגישת המשפט הישראלי. הבדלים אלה באים לידי ביטויים בהשוואה בין פסיקת בית המשפט בפרשת **קניונים נכסים** לבין מקורות המשפט העברי שבית המשפט עצמו התייחס אליהם, בעיקר בהסתמך על כתביו של שילם ורהפטיג.

באשר לעילות לדרישת פיצויים במקרה של הפרת חוזה, אפשר לראות כי המשפט העברי דורש הוכחה של קשר סיבתי בין ביטול החוזה לבין נזק שנגרם לצד התובע בעוד שהמשפט הישראלי מאפשר פיצויים גם ללא הוכחת נזק. המשפט העברי מסתפק בפיצויים שהיו מחזירים את מצבו של הנפגע למצבו לפני קיום החוזה בעוד שהמשפט הישראלי הולך רחוק יותר ודורש לפצות אותו לעומת המצב שהיה נהנה ממנו אם היה מתקיים החוזה.

על ההבדלים עמד השופט רובינשטיין בפרשת **קניון נכסים**:²⁹

... (3) לא למותר לציין, כי המשפט העברי מצמצם את החיוב בפיצויים לעומת משפט מדינת ישראל. בלשונו של הרב דוד בס, "חוזים על פי התורה" בתוך כתר – מחקרים בכלכלה ומשפט על פי ההלכה, א' (תשנ"ו), 13, 118 "דיני מדינת ישראל קובעים, כי שיעורם של פיצויים בגין הפרת חוזה הוא 'פיצויים חיוביים', כלומר, פיצויים שיביאו את הנפגע למצב הכספי שבו היה עומד אילו קיים החוזה. הרעיון הגלום מאחורי דין זה הוא שהקשור בחוזה אחראי לקיומו, פיזית, באכיפה – או כספית, בפיצויים. לעומת זאת, חיוב הפיצויים שבהלכה – מוגבל הוא, בדרך כלל, לכל היותר ל'פיצויים שליליים', כלומר, פיצויים שיביאו את הנפגע למצב שבו היה עומד לולא נכרת החוזה, ולא למצב בו היה עומד אילו קיים החוזה

²⁹ שם, בעמ' 30.

סיכום

ראיתי בעבודה זו שבין המשפט העברי למשפט הישראלי מתקיימים כמה נקודות דמיון וכמה נקודות שוני בכל הקשור לנושא של ביטול חוזה.

מצד אחד שתי שיטות המשפט מתייחסות לסוגיות דומות וגם מקבלות

עקרונות דומים. כך למשל שתי שיטות המשפט רואות בעושה ובהטעייה עילות

לביטול חוזה. שתי שיטות המשפט רואות צורך ששופטים יתערבו כדי לקבוע אם

החוזה בוטל באשמת אחד הצדדים ולהעניק פיצוי לצד השני.

לעומת זאת ראיתי גם הבדלים משמעותיים בין שתי הגישות. כפי שציינתי

בעבודה, גישת המשפט העברי מקפידה יותר על זה שהחוזה יקום. התנאים שלה

להתערבות בחוזה מחמירים יותר. אם הייתה גמירות דעת של הצדדים, המשפט

העברי לא מתערב בחוזה. המשפט הישראלי לעומת זאת (בדומה לגישות מודרניות

למשפט, לפי מאמרו של איל זמיר שציטטתי בעבודה) נוהג יותר להתערב בחוזה

לטובת הצד שנחשב זה שנפגע מחוסר הגינות. למשל המשפט הישראלי מגן על מי

שנפגע מהטעייה גם אם הטעות שנגרמה הייתה לא יסודית והמשפט הישראלי מגן על

מי שסבל מעושה גם אם לא הוכח שלא הייתה גמירות דעת בחוזה.

וגם כאשר ישנה התערבות בחוזה, המשפט הישראלי מתערב בצורה עמוקה

יותר כאשר הוא מעניק פיצויים לא רק בגין נזקים וכאשר הוא מחשב את הפיצויים לא

רק לפי המצב שהיה לפני החוזה, אלא גם לפי המצב שהיה מתקיים אם החוזה היה

יוצא לפועל.

ביבליוגרפיה

פסיקה

- עא 403/80 סאסי נ' קיקאון פ"ד לו(1) 762 (1981).
- ע"א 3156/98 בן ישי נ' וייגרטן, פ"ד נה(1) 939 (1999).
- תא (י-ם) 6233/04 בוריס ציקבאשווילי ואח' נ' מוסד ילדים וישיבת תפארת שלמה תשסד(1) 690 (2005).
- ע"א 2041/05 מחקשווילי נ' מיכקשווילי (פורסם בנבו, 19.11.2007).
- רע"א 617/08 מלון עדן נהריה נ' קסל (פורסם בנבו, 21.9.2014)

ספרות

ספרים

- ציון אילוז פגמים בחוזה (ספר בסדרת "חוק לישראל", עורך נחום רקובר 2011)
- גבריאלה שלו דיני חוזים 310 (תשס"ה)

מאמרים

- סיני דויטש "הוראת העושה בחוק החוזים" מחקרי משפט (ב) 1 (תשמ"ב).
- מיכאל ויגודה "ארץ ארבע מאות שקל ביני ובינך מה הוא" פרשת השבוע 97 (תשס"ג).
- מיכאל ויגודה "בתום לבבי ובניקיון כפיי" פרשת השבוע 814 (תשס"ה).
- שילם ורהפטיג "פיצויים על הפרת חוזה במשפט העברי" דיני ישראל (ד) 29 (תשל"ג).
- איל זמיר "טעות והטעיה בכריתת החוזה" ספר אור 203 (2013)